

“The Fight against Aggression”

Versterkt alienation het effect van acute sociale afwijzing op directe en displaced agressie?

Masterthesis Orthopedagogiek

E. J. M. Kooi & S. M. van Rooij

Universiteit Utrecht

Collegejaar 2009-2010

Onder supervisie van:

Dr. A. H. A. Reijntjes

Datum: 25 juni 2010

Abstract

Background: Aggression is a complex phenomenon that has multiple negative consequences for victims, perpetrators and society at large. Research has shown that aggression is influenced by an array of situational and dispositional factors. Although there are good theoretical and empirical reasons to believe that youth high in alienation (i.e., estranged from society, significant others, and themselves) are prone to behave aggressively, empirical evidence is lacking. **Method:** This study among pre-adolescents examined whether alienation moderates the link between acute social rejection and subsequent aggression, both direct and displaced. Participants (N = 191) aged 10 – 13 filled in questionnaires tapping alienation. They participated individually in a fictional computer contest coined ‘Survivor’ in which they were allegedly evaluated online by a panel of peer judges. Participants were randomized to receive either positive or negative peer feedback. Subsequently, participants could aggress (financially and verbally) against both the peers who had evaluated them (direct aggression), as well as innocent others (displaced aggression). **Results:** Rejected youth showed significantly more direct and displaced aggression than did youth who received positive feedback. Most importantly, alienation moderated (i.e., increased) participants’ aggression against peers who had rejected them, but not against peers who had praised them. These alienation effects were robust for both measures of direct aggression, but only emerged for displaced financial aggression **Conclusions:** Results suggest that acute social rejection and elevated alienation are important contributors to aggression in youth. These findings provide important knowledge that can be used in the fight against aggression.

Inleiding

Agressie kan gedefinieerd worden als ‘het gedrag dat bedoeld is een ander individu schade toe te brengen’ (Berkowitz, 1993; Bushman & Anderson, 2001). Onderzoek naar factoren die leiden tot agressie is van maatschappelijk belang omdat agressie een groot en groeiend probleem vormt in de huidige samenleving (Van der Veen, Raets & Demmink, 2008). Dit komt onder andere naar voren uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waaruit blijkt dat 15% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder zich onveilig voelt in de omgeving van rondhangende jongeren. Deze gevoelens van onveiligheid worden veroorzaakt door hinderlijk rondhangen, vernieling, agressiviteit en crimineel gedrag. De overlast veroorzaakt door groepen jongeren komt zelfs twee keer zo veel voor als openbare dronkenschap (Van der Veen et al., 2008). Uit een recente publicatie van het CBS en het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie (WODC) blijkt bovendien de grote maatschappelijke en politieke aandacht voor criminaliteit en de resultaten van het optreden daartegen door politie en justitie (Kalidien & Eggen, 2009).

Agressie en delicten die het gevolg zijn van agressie kunnen negatieve lichamelijke, financiële, emotionele en sociale consequenties hebben. De lichamelijke gevolgen kunnen bestaan uit direct letsel, alsmede gevolgen op langere termijn zoals chronisch slaapttekort en hoofdpijn. Uit onderzoek van het CBS en WODC blijkt dat 9% van alle delicten tot emotionele problemen bij de slachtoffers leidt. Dit betekent dat jaarlijks in Nederland rond de 500.000 delicten plaatsvinden waarbij slachtoffers emotionele problemen ervaren, zoals gevoelens van angst, onveiligheid, boosheid en schuld. Hiervan ervaren ruim 150.000 slachtoffers substantiële psychische gevolgen, zoals depressie of een posttraumatische stressstoornis. Deze emotionele gevolgen komen relatief vaak voor bij geweldsdelicten. De sociale gevolgen bestaan uit de gevolgen voor de omgeving van het slachtoffer. Zo is uit onderzoek gebleken dat kinderen van slachtoffers van geweldsdelicten meer angst ervaren dan kinderen van wie de ouders geen slachtoffer van geweld zijn (Kalidien & Eggen, 2009).

Agressie is niet alleen een probleem voor de slachtoffers (Loeber & Hay, 1997) maar ook voor de daders. Agressie is vaak gerelateerd aan antisociale persoonlijkheidsstoornissen, zoals *conduct disorder* (Helgeland, Kjelsberg & Torgerson, 2005). Deze gedragsstoornis veroorzaakt duidelijk lijden in de sociale omgang, op school en op het werk (American Psychiatric Association, 2001). Daarnaast worden agressieve kinderen vaak afgewezen door leeftijdsgenoten (Boivin & Begin, 1989; Diamantpoulou, Rydell & Henricsson, 2008). De

afgewezen status vergroot het risico op een lage zelfwaardering (Diamantopoulou et al., 2008) en kan tot negatieve consequenties in de adolescentie leiden, zoals stoppen met school, schorsing, blijven zitten, spijbelen en contact met de politie (Kupersmidt & Coie, 1990).

Verskillende vormen van agressie

Agressie is een veelomvattend, heterogeen construct dat op verschillende manieren kan worden onderverdeeld. Er kan bijvoorbeeld een onderscheid worden gemaakt tussen fysieke agressie, verbale agressie, woede en vijandigheid (Grumm & Collani, 2009). Een ander veel gehanteerd onderscheid is dat tussen vijandige ('*hostile*') en instrumentele agressie. Met vijandige agressie wordt de impulsieve reactie bedoeld die vaak een reactie is op (gepercipieerde) provocatie en als proximaal doel heeft de provocateur schade toe te brengen. Instrumentele agressie betreft agressie als middel om een ander ('*distaal*') doel te bereiken dan het toebrengen van schade, bijvoorbeeld macht of geld (Anderson & Bushman, 2002).

Er kan ook een onderscheid worden gemaakt tussen directe agressie en *displaced* agressie, de onderverdeling die in het huidige onderzoek centraal staat. Onder directe agressie wordt vergelding naar de provocateur (de uitlokker van de agressie) verstaan (Denson, Pedersen & Miller, 2006), waarbij de agressor de agressie direct op de provocateur richt (Campbell, 2006; Valles & Knutson, 2008). Er is sprake van *displaced* agressie wanneer een persoon die wordt geprovoceerd niet kan of wil vergelden middels directe agressie, maar zich in plaats daarvan agressief gedraagt naar een onschuldige derde (Denson et al., 2006; Miller, Pedersen, Earleywine & Pollock, 2003).

Displaced agressie kan geïllustreerd worden aan de hand van het onderstaande voorbeeld: *Een man wordt op zijn werk uitgekafferd door zijn baas, omdat hij volgens de baas een opdracht niet goed heeft uitgevoerd. Omdat de man bang is ontslagen te worden als hij tegen zijn baas ingaat, houdt hij zijn agressie op dat moment in. Wanneer hij thuis komt, wordt hij zonder duidelijke aanleiding erg boos op zijn vrouw.* In dit voorbeeld is sprake van *displaced* agressie. De man is boos op zijn baas, maar durft niet agressief te reageren. Hij reageert zijn agressie later af op een onschuldige derde, zijn vrouw.

Directe agressie speelt een prominente rol bij onaangepast en asociaal gedrag en klinische stoornissen (Grumm & Collani, 2009). Miller en collega's (2003) laten zien dat er vaak sprake is van *displaced* agressie bij ogenschijnlijk moeilijk te begrijpen geweld en agressieve uitingen in het dagelijks leven. Het gaat hierbij onder meer om huiselijk geweld, kindermishandeling, agressiviteit in het verkeer en agressiviteit op de werkvloer (Denson et

al., 2006). Het is van groot belang om ook displaced agressie te bestuderen omdat dit een startpunt kan vormen om deze vormen van geweld en agressie te verminderen. Uit de meta-analyse van Marcus-Newhall, Pedersen, Carlson en Miller (2000) blijkt dat er bij volwassenen al veel meer onderzoek is gedaan naar displaced agressie dan bij jongeren. Bij jongeren is displaced agressie en factoren die van invloed zijn op het al dan niet optreden van en de mate van displaced agressie tot op heden nauwelijks onderzocht (Miller et al., 2003). Toch kan deze vorm van agressie ook bij hen voor grote problemen zorgen. Zo kunnen conflicten op school of in een relatie bij jongeren een uiting zijn van displaced agressie en kunnen ze displaced agressie vertonen in de vorm van crimineel gedrag (Grumm & Collani, 2009).

Factoren die van invloed zijn op directe en displaced agressie

Uit een scala aan studies die in de afgelopen decennia zijn uitgevoerd, is gebleken dat allerlei factoren van invloed zijn op de mate waarin een persoon agressie laat zien (Bettencourt, Talley, Benjamnin, & Valentine, 2006; Bushman, 2005; Denson et al., 2006; Marcus-Newhall et al., 2000; Miller et al., 2003). Hierbij wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen situationele en dispositionele factoren. Onder situationele factoren worden kenmerken van de situatie die van invloed kunnen zijn op het al dan niet vertonen van agressief gedrag bedoeld. Anderson en Bushman (2002) bespreken een aantal situationele factoren die de mate van agressie kunnen beïnvloeden, zoals de beschikbaarheid van agressieve middelen (o.a. wapens) en agressieve voorbeelden (o.a. blootstelling aan gewelddadige televisie, films en computerspelletjes). Een andere belangrijke situationele factor is interpersoonlijke provocatie. Hierbij gaat het onder andere om beledigingen en verbale of fysieke daden die agressie kunnen uitlokken. Ook frustratie, pijn en ongemak, middelengebruik (zoals alcohol en cafeïne) zijn situationele factoren die een rol kunnen spelen bij het vertonen van agressie, evenals ouderlijke conflicten en scheiding, armoede en een lage kwaliteit van de ouder-kindrelatie (Bettencourt et al., 2006; Marcus, 2007).

Een situationele factor die van invloed kan zijn op de mate van displaced agressie, is de mate van gelijkens (op belangrijke dimensies, zoals etniciteit) tussen de provocateur, de agressor en het slachtoffer van displaced agressie. Wanneer degene op wie de displaced agressie is gericht veel gelijkens vertoont met de provocateur, zal er gewoonlijk een hogere mate van displaced agressie vertoond worden, terwijl meer gelijkens tussen agressor en slachtoffer negatief gerelateerd is aan de mate van displaced agressie (Marcus-Newhall et al., 2002).

Naast situationele factoren zijn ook dispositionele factoren (c.q., persoonlijkheidstrekken) van invloed op de mate van directe en displaced agressie (Bettencourt et al., 2006; Caprara, Barbaranelli & Zimbardo, 1996). Anderson en Bushman (2002) bespreken verschillende persoonlijkheidsfactoren, waaronder gevoeligheid voor vijandige aantijgingen, sekse en bepaalde overtuigingen en attitudes. Een belangrijke persoonlijkheidsfactor die van invloed kan zijn op de mate van displaced agressie is de neiging tot piekeren of rumineren (Bushman, 2005; Denson et al., 2006). Het is bekend dat de meeste mensen na ongeveer 10 minuten het boze gevoel dat veroorzaakt is door provocatie weer kwijt zijn (Tyson, 1998). Bij displaced agressie blijkt er vaak meer tijd te zitten tussen de provocatie en de agressieve reactie. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat individuen die displaced agressie vertonen meer piekeren ('*angry rumination*'). Dit piekeren wordt gekarakteriseerd door agressieve gevoelens en gedachten en boze opwinding. Doordat een individu deze gevoelens langer vasthoudt, zou de boosheid op een later tijdstip afgereageerd kunnen worden op een onschuldige derde (Denson et al., 2006).

Alienation en agressie

Naast de bovengenoemde factoren is *alienation* een belangrijke persoonlijkheidstrekk die van invloed kan zijn op de mate van directe en displaced agressie. Alienation betreft gevoelens van gebrek aan sociale verbondenheid en doelgerichtheid en de perceptie dat andere mensen vaak vijandig en uitbuitend zijn (Jessor & Jessor, 1977). Het construct alienation kan op verschillende manieren gemeten worden. De meeste instrumenten maken gebruik van de indeling van Seeman (1959), die alienation operationaliseert aan de hand van zes dimensies; gevoelens van machteloosheid, zinloosheid, normloosheid, zelfvervreemding, culturele vervreemding en sociale isolatie.

Op empirische en theoretische gronden is het aannemelijk dat alienation een rol speelt bij het al dan niet vertonen van directe en displaced agressie. Deze veronderstelling is onder meer gebaseerd op het onderzoek van Sankey en Huon (1999), dat zich richtte op een reeks schietpartijen die in de afgelopen decennia plaatsvonden op diverse middelbare scholen in Amerika. Uit het onderzoek bleek dat de daders bijna allemaal een hoge mate van alienation ervoeren, belachelijk werden gemaakt door leeftijdsgenoten en werden buitengesloten (Sankey & Huon, 1999).

Tevens is uit verschillende onderzoeken gebleken dat er een significant positief verband is tussen alienation en diverse externaliserende probleemgedragingen. Er is onder meer gevonden dat alienation significant positief gerelateerd is aan delinquentie (Calabrese &

Adams, 1990; Sankey & Huon, 1999), riskant gedrag zoals alcoholmisbruik, roken, te weinig lichaamsbeweging, ongezond eten (Nutbeam, Smith, Moore, & Bauman, 1993), spijbelen en disruptief gedrag (Williamson & Cullingford, 1998). Deze relaties kunnen mogelijk worden verklaard doordat buitensluiting van de maatschappij de natuurlijke remming op egoïstisch en agressief gedrag vermindert, waardoor er meer agressie vertoond zal worden (Twenge, Baumeister, Tice & Stucke, 2001). Daarnaast is het mogelijk dat jongeren die zwak functioneren in sociale situaties (zoals op school, in het gezin, en/of met leeftijdsgenoten) zich bedreigd voelen in een aantal fundamentele basisbehoeften, waaronder het zelfbeeld, het gevoel ergens bij te horen en het gevoel dat het bestaan zinvol is. Wanneer er onvoldoende aan deze basisprincipes voldaan wordt, kan dit leiden tot substantiële frustratie, wat vervolgens de kans op agressie vergroot (Geen, 2001). Op basis van deze argumenten en empirische bevindingen wordt verwacht dat een hogere mate van alienation na acute sociale afwijzing leidt tot meer agressie.

Huidig onderzoek

In dit onderzoek zal worden nagegaan of de mate van alienation de relatie tussen acute sociale afwijzing en agressie (zowel direct als displaced) modereert. Hiertoe worden kinderen geconfronteerd met experimenteel gemanipuleerde sociale evaluaties van leeftijdgenoten, negatief of positief van toon, aan de hand van een fictief computerprogramma ('Survivor'; Reijntjes, Dekovic, Vermande & Telch, 2007). Er wordt gebruik gemaakt van een acute afwijzing door leeftijdsgenoten omdat dit naar verwachting substantiële gevoelens van buitensluiting creëert. Alienated jongeren zijn daarnaast vermoedelijk geneigd juist in respons op acute afwijzing meer agressie te laten zien, gegeven hun overwegend problematische en zwakke sociale banden (Reijntjes et al., n.d.).

De eerste onderzoeksvraag luidt: "Vertonen kinderen die negatieve feedback krijgen meer agressie dan kinderen die positieve feedback krijgen?" Bij het beantwoorden van deze vraag zal zowel directe als displaced agressie worden onderzocht. Doordat in eerder onderzoek bij volwassenen een robuust positief verband is gevonden tussen sociale afwijzing en agressie, is de hypothese dat participanten na negatieve feedback meer agressiviteit zullen vertonen dan na positieve feedback (Leary, Twenge & Quinlivan, 2006).

De tweede onderzoeksvraag luidt: "Wordt de relatie tussen sociale afwijzing en agressie gemodereerd door de score die kinderen vertonen op alienation"? Hierbij zal tevens een onderscheid worden gehanteerd tussen directe en displaced agressie. Omdat eerder onderzoek zowel een verband liet zien tussen acute sociale afwijzing en agressie (Leary et al.,

2006) als ook een verband tussen alienation en externaliserende probleemgedragingen (Calabrese & Adams, 1990; Nutbeam et al., 1993; Sankey & Huon, 1999; Williamson & Cullingford, 1998) wordt verwacht dat hogere niveaus van alienation zullen samengaan met meer agressie in respons op acute sociale afwijzing. De hypothese is dat kinderen die hoger scoren op alienation meer directe agressie zullen vertonen dan kinderen die lager scoren op alienation, maar alleen in respons op sociale afwijzing in de vorm van negatieve feedback van leeftijdsgenoten. Er worden geen a priori hypothesen geformuleerd voor de mate waarin alienation de relatie tussen afwijzing en displaced agressie modereert.

Methoden

Participanten

De participanten waren 192 kinderen uit groep 7 en 8 van het regulier basisonderwijs tussen 10 en 13 jaar oud ($M=11.6$ jaar; $SD=8$ maanden) waarbij jongens en meisjes in gelijke mate waren vertegenwoordigd. Het grootste deel van de participanten had de Nederlandse nationaliteit (88%) en had een middenklasse sociaaleconomische (SES) achtergrond. De steekproef is tot stand gekomen door middel van *convenience sampling* (Robson, 2002). De ouders van de kinderen werd schriftelijk toestemming gevraagd. De kinderen die mochten deelnemen, is verteld dat zij niet verplicht waren mee te doen aan dit onderzoek en dat ze participatie op elk moment zonder opgave van redenen mochten weigeren.

Procedure

In de eerste klassikale sessie werd een alienation vragenlijst afgenomen. De sessie vond plaats in het reguliere klaslokaal van de kinderen. Er werd verteld dat ze om hulp konden vragen bij eventuele onduidelijkheden. Bovendien is benadrukt dat het geen toets was, maar dat het ging om de eigen mening van de kinderen en dat alleen de onderzoekers de antwoorden zouden zien. Na het invullen van de vragenlijst werd de kinderen verteld wat de bedoeling was van de tweede sessie. Deze individuele sessie vond ongeveer twee weken later plaats in een stiltelokaal op school en duurde gemiddeld 30 minuten. De participanten speelden een fictief online computerspel genaamd 'Survivor' (Reijntjes, Stegge, Meerum Terwogt, Kamphuis & Telch, 2006; Reijntjes et al., 2007). Aan de leerlingen werd verteld dat ze een online wedstrijd gingen spelen tegen leeftijdsgenoten van andere scholen. Eerst werd met een webcam een foto van de participant genomen. Vervolgens stelden de participanten

een persoonlijk profiel op door antwoord te geven op een aantal persoonlijke vragen die via de computer werden gesteld (o.a. over hobby's, toekomstplannen en positieve en negatieve kenmerken van zichzelf). Daarna werden ze op basis van dit profiel en hun foto zogenaamd online beoordeeld door acht fictieve leeftijdsgenoten van andere scholen.

De kinderen werden *at random* toegewezen aan ofwel de positieve ofwel de negatieve feedbackconditie. In de positieve conditie kregen participanten van alle juryleden overwegend positieve feedback (“dit lijkt me een heel aardig persoon”) en in de negatieve conditie was de feedback overwegend negatief (“ik zou zeker geen vriendinnen willen zijn met haar”). Na het lezen van deze positieve dan wel negatieve feedback van leeftijdsgenoten kregen de participanten de gelegenheid zelf een achttal kinderen te beoordelen. De helft van deze kinderen had hen eerder feedback gegeven, de andere helft niet. Bij deze beoordeling konden de participanten zich op twee verschillende manieren agressief gedragen. Ten eerste konden ze het bedrag beïnvloeden dat ieder jurylid zogenaamd als beloning voor deelname zou krijgen. Het standaardbedrag was € 2,- en de participanten konden dit bedrag onveranderd laten, er € 1,- of € 2,- bijdoen, dan wel afhalen (“financiële” agressie). Ten tweede konden de participanten (negatieve) opmerkingen over het kind intypen op de computer, waarvan was gezegd dat die naast de foto van het betreffende jurylid zouden worden afgebeeld op de druk bezochte ‘Survivor’ website (“verbale” agressie).

Debriefing

Na het spelen van het computerspel kregen de participanten een uitgebreide *debriefing*, die diende om eventuele negatieve gevolgen van de fictieve feedback zoveel mogelijk weg te nemen. Uit onderzoek van Hurley en Underwood (2002) is gebleken dat een dergelijke debriefing effectief is voor jonge adolescenten. Er werd aan de participanten verteld dat het spel, de juryleden en de feedback fictief waren. De participanten dienden aan de hand van een rapportcijfer te beoordelen in hoeverre ze dachten dat het spel echt was. Ook werd de kinderen het belang van het onderzoek uitgelegd, namelijk dat er op de universiteit onderzoek wordt gedaan naar hoe kinderen omgaan met het oordeel van andere kinderen. Hierbij werd verteld dat kinderen hier heel verschillend op kunnen reageren en dat dit onderzocht wordt om kinderen met problemen beter te kunnen helpen. Vervolgens werd er met de kinderen gepraat over hoe ze het vonden om mee te doen aan het spel. Tot slot werd er met de kinderen gesproken over het belang van de geheimhouding van de fictieve aard van het spel omdat anders het onderzoek niet zou slagen. Om geheimhouding te stimuleren, werd de participanten een cadeautje toegezegd wanneer dit zou lukken.

Instrumenten

Alienation

Alienation werd gemeten aan de hand van de vragenlijst ontwikkeld door Jessor en Jessor (1977). Dit instrument bestaat uit 15 items en meet het construct aan de hand van de facetten zelfvervreemding, machteloosheid, normloosheid en sociale isolatie. De originele Engelstalige versie werd voor dit onderzoek door Reijntjes en Thomaes in het Nederlands vertaald. Deze vertaalde vragenlijst werd daarna door een derde deskundige weer terugvertaald naar het Engels. Hierbij bleek dat er nauwelijks verschillen waren met de originele vragenlijst, hetgeen suggereert dat de Nederlandse vertaling een goede weergave was van het originele instrument. Een aantal voorbeelditems zijn: “Bijna niemand die ik ken is erin geïnteresseerd hoe ik me van binnen voel”; “Ik heb soms het gevoel dat de kinderen die ik ken niet erg aardig zijn”; “Ik voel me vaak buitengesloten van dingen die andere kinderen doen”. De kinderen moesten de vragen beantwoorden op een 4-puntsschaal, die loopt van ‘helemaal niet waar’ (0) tot ‘helemaal waar’ (3). De scores werden gesommeerd tot een totaalscore (Cronbach’s $\alpha = .86$). Een hogere totaalscore op deze vragenlijst indiceert een hogere mate van alienation (range= 0-32; $M = 10.89$, $SD = 7.50$).

Resultaten

Initiële Analyses

Equivalentie van de experimentele groepen

De resultaten van enkelvoudige ANOVA’s wijzen uit dat de leeftijd en de score op alienation in beide feedbackcondities niet significant van elkaar verschillen ($p > .20$). Dit indiceert dat de random toewijzing aan de feedbackcondities tot vergelijkbare groepen heeft geleid (zie Tabel 1).

Primaire Analyses

Het effect van acute sociale afwijzing op de mate van directe en displaced agressie

Door middel van MANOVA analyses is onderzocht of de experimentele manipulatie (positieve versus negatieve feedback van leeftijdsgenoten) leidt tot verschillen in directe en displaced agressie, zowel verbaal als financieel. Hierbij worden separate MANOVA analyses uitgevoerd voor directe en displaced agressie. In het geval van directe agressie zijn de afhankelijke variabelen ‘verbale agressie tegen provocateurs’ en ‘financiële agressie tegen

provocateurs'. In het geval van displaced agressie zijn de afhankelijke variabelen 'verbale agressie tegen onschuldige derden' en 'financiële agressie tegen onschuldige derden'.

De resultaten voor directe agressie laten een significant multivariaat effect zien van conditie, Wilks' Lambda $F(2,189)= 55.15, p<.001, \eta^2=.63$. Uit de univariate vervolganalyses blijkt dat er een significant verschil is tussen de condities voor zowel verbale agressie ($F(1,190)= 52.45, p<.001, d=.1.29$) als financiële agressie ($F(1,190)= 86.76, p<.001, d= 1.46$). Zoals verwacht, geldt dat participanten die negatieve feedback kregen, significant meer agressieve opmerkingen maken tegen provocateurs ($M= .93, SD= 1.18$) dan participanten die positieve feedback kregen ($M= .04, SD= .20$). Participanten die negatieve feedback ontvingen, namen hun beoordelaars ook significant meer geld af ($M= 2.26, SD= 1.82$) dan participanten die positieve feedback ontvingen ($M= 0.40, SD= 0.73$; zie Tabel 1).

De resultaten voor displaced agressie laten ook een significant multivariaat effect van conditie zien, Wilks' Lambda $F(2,189)=7.00, p<.001, \eta^2=.07$. Uit de univariate vervolganalyses blijkt dat er alleen voor verbale agressie sprake is van een significant verschil tussen de twee condities ($F(1,190)= 13.23, p<.001, d=.58$). Participanten die negatieve feedback kregen, maken significant meer agressieve opmerkingen naar onschuldige derden ($M=.41, SD=.78$) dan participanten die positieve feedback kregen ($M=.09, SD=.33$). Voor financiële agressie is het verschil tussen de twee groepen niet significant ($p>.80$). Beide groepen nemen evenveel geld af ($M =.75$) van onschuldige leeftijdsgenoten (zie Tabel 1).

Het modererende effect van alienation op het verband tussen acute sociale afwijzing en directe agressie

Voordat de regressieanalyse werd uitgevoerd, is onderzocht of de twee typen van agressie (financieel en verbaal) gestandaardiseerd en gesommeerd kunnen worden. Financiële en verbale agressie correleren positief significant met elkaar; dit geldt zowel voor directe agressie ($r= .46, p<.01$) als voor displaced agressie ($r= .24, p<.01$). Voor directe agressie kunnen financiële en verbale agressie worden samengenomen om aldus een meer betrouwbare maat voor directe agressie te vormen. Deze geaggregeerde score wordt in de vervolganalyses gebruikt. Aangezien de correlatie voor displaced agressie als 'laag' ($.20 < r < .40$) geclassificeerd kan worden, worden er voor displaced agressie separate analyses uitgevoerd (Field, 2005).

Door middel van een multiple regressieanalyse worden de hoofd- en interactie-effecten van conditie en alienation op directe agressie onderzocht. Hieruit blijkt een significant hoofdeffect van conditie ($\beta= .62, R^2_{\text{change}}= .38, F_{\text{change}}= 82.69, p<.001, d= 2.08$; zie

Tabel 2). Kinderen die negatieve feedback ontvingen, vertonen meer directe agressie ($M=1.02$, $SD=1.86$) dan kinderen die positieve feedback ontvingen ($M=-1.02$, $SD=.53$). Voor alienation wordt geen significant hoofdeffect op directe agressie gevonden ($p > .05$; zie Tabel 2), maar – consistent met de verwachtingen – blijkt het interactie-effect tussen alienation en conditie wel bijna significant ($\beta=0.32$, $R^2_{\text{change}}=0.02$, $F_{\text{change}}=3.81$, $p<.06$; zie Tabel 2). Om dit interactie-effect te kunnen interpreteren, worden *simple slopes* vervolganalyses uitgevoerd, conform de richtlijnen geformuleerd door Aiken en West (1991). Consistent met de verwachtingen, blijkt uit deze analyses dat negatieve feedback, vergeleken met positieve feedback, het sterkste effect heeft op kinderen met een hoge score (1 SD boven het gemiddelde) op alienation ($\beta=.78$, $t=8.83$, $p<.001$), gevolgd door kinderen met een gemiddelde score op alienation ($\beta=.64$, $t=7.59$, $p<.001$). Bij kinderen met een lage score (1 SD onder het gemiddelde) op alienation, blijkt de negatieve feedback, vergeleken met de positieve feedback, de mate van vertoonde directe agressie het minst te verhogen ($\beta=.48$, $t=4.79$, $p<.001$; zie Figuur 1).

Het modererende effect van alienation op het verband tussen acute sociale afwijzing en de twee maten van displaced agressie

Vanwege de gevonden lage correlatie tussen financiële en verbale agressie ($r=.24$) worden separate regressieanalyses uitgevoerd voor beide agressiematen. Voor displaced verbale agressie is er geen significant hoofdeffect gevonden voor alienation ($\beta=.15$, $R^2_{\text{change}}=.02$, $F_{\text{change}}=3.47$, $p<.07$), noch een significant interactie-effect tussen alienation en conditie ($\beta=.31$, $R^2_{\text{change}}=.02$, $F_{\text{change}}=.37$, $p=.13$). Voor displaced financiële agressie is een significant hoofdeffect voor alienation gevonden ($\beta=.24$, $R^2_{\text{change}}=.06$, $F_{\text{change}}=8.08$, $p<.01$); dit wordt echter gekwalificeerd door een significante interactie tussen conditie en alienation ($\beta=.55$, $R^2_{\text{change}}=.05$, $F_{\text{change}}=7.60$, $p<.01$; zie Tabel 2).

Simple slopes vervolganalyses voor displaced financiële agressie wijzen uit dat, vergeleken met positieve feedback, negatieve feedback het sterkste effect heeft op de displaced financiële agressie van kinderen die hoog scoorden op alienation ($\beta=.64$, $t=6.65$, $p<.001$). Een minder sterk effect wordt gevonden voor kinderen die gemiddeld scoren op alienation ($\beta=.47$, $t=5.01$, $p<.001$), en bij kinderen die laag scoren op alienation wordt het kleinste effect op agressie gevonden ($\beta=.34$, $t=2.87$, $p<.001$).

Discussie

Agressie is een veelomvattend construct, en naar de oorzaken en gevolgen ervan zijn reeds talloze onderzoeken verricht (Bettencourt et al., 2006; Kalidien & Eggen, 2009; Leary et al., 2006; Van der Veen et al., 2008). Echter, agressie in respons op acute sociale afwijzing bij jeugdigen, en de factoren die hierop van invloed zijn, hebben tot op heden nog opvallend weinig aandacht gekregen. Het doel van het huidige onderzoek was het toetsen van de hypothese dat acuut sociaal afgewezen kinderen die hoog scoren op alienation, meer agressief gedrag zullen vertonen dan hun leeftijdsgenoten die laag scoren op alienation.

Het verband tussen acute sociale afwijzing en directe agressie blijkt significant en sterk. Voor beide maten van directe agressie gezamenlijk is de waarde van Cohen's d 2.08. Een effectsize (d) hoger dan 0.8 wordt als sterk beschouwd. Dit indiceert dat afgewezen kinderen met aanzienlijk meer directe agressie reageren dan kinderen die positieve feedback ontvingen. Dit komt overeen met eerder gevonden resultaten (Coie, Dodge, Terry, & Wright 1991; Bierman, Smoot, & Aumiller, 1993; Bierman & Wargo, 1995). Verder toont dit onderzoek aan dat er aanmerkelijk meer directe dan displaced agressie werd vertoond door afgewezen participanten.

Opvallend is het verschil tussen beide maten van displaced agressie. Zo wordt displaced financiële agressie niet significant meer vertoond door de afgewezen jongeren, vergeleken met geaccepteerde jongeren, terwijl dat verschil wel significant is voor displaced verbale agressie. Dit roept de vraag op of deze financiële displaced aggressiemaat wel valide is. Het zou kunnen dat relatief meer verbale dan financiële agressie wordt gericht tegen onschuldige derden omdat kinderen - al dan niet bewust - van opvatting zijn dat verbale agressie minder schade aanricht dan het afnemen van geld. De drempel voor het vertonen van financiële agressie tegen onschuldige derden zou voor kinderen daarom wellicht hoger kunnen zijn dan voor verbale agressie.

Een verklaring voor de bevinding dat kinderen ook bij positieve feedback toch geld afnemen van onschuldige derden, kan zijn dat hierop bepaalde (pathologische) dispositionele factoren van invloed zijn (Anderson & Bushman, 2002). Zo kunnen er bijvoorbeeld kinderen zijn die uit vijandigheid, sadisme, en/of door psychopathische trekken geld afnemen.

Voor wat betreft de invloed van alienation op directe agressie blijkt, consistent met de verwachtingen, dat alienation een significante moderator is van de intensiteit van de vertoonde directe agressie, zowel financieel als verbaal, in respons op acute sociale afwijzing.

Het onderzoek wijst dus uit dat alienation het effect dat acute sociale afwijzing heeft op de intensiteit van directe agressie significant versterkt.

Ten aanzien van de invloed van alienation op financiële en verbale displaced agressie, blijkt dat voor kinderen met een hoge score op alienation afwijzing samengaat met meer displaced financiële agressie. Concreet betekent dit dat afgewezen kinderen die zich meer alienated voelen meer geld afnemen van onschuldige derden dan afgewezen kinderen die zich minder alienated voelen. Dus, hoewel afgewezen kinderen in het algemeen niet meer displaced financiële agressie vertonen dan hun leeftijdgenoten die sociale acceptatie ervoeren, zijn afgewezen kinderen hoger op alienation wel sterker geneigd tot deze vorm van displaced agressie. Mogelijk is dit te verklaren door een verstoorde agressiehuishouding; kinderen die zich alienated voelen, zijn mogelijk minder kritisch in het maken van een onderscheid in het afreageren van negatieve gevoelens. Het maakt niet uit naar wie ze deze gevoelens uiten, zolang ze deze negatieve gevoelens maar kwijt kunnen (Twenge et al., 2001). Opvallend was dat kinderen hoger op alienation niet significant meer displaced verbale agressie vertoonden dan kinderen laag op alienation.

De bevindingen uit het huidige onderzoek hebben belangrijke implicaties voor de praktijk en de zoektocht naar factoren die agressie kunnen verminderen. Zo dient er aandacht besteed worden aan (acute) sociale afwijzing en de gevolgen daarvan voor jonge adolescenten. Ook het concept alienation dient meer aandacht te krijgen, en met name de vraag hoe dit verminderd kan worden bij kinderen. De aanpak van een verhoogde mate van alienation moet een belangrijker rol spelen in de preventie- en interventieprogramma's van agressie, bijvoorbeeld door de band met leeftijdgenoten, familie en school te versterken (Moody, Childs, & Sepples, 2003) en/of het gevoel van controle over het eigen leven te vergroten ('*empowerment*'; Bracht, Kingsbury & Rissell, 1999). Daarnaast dienen leerkrachten alert te zijn op acute en chronische sociale afwijzing, met name bij alienated kinderen. Hopelijk dragen de resultaten van dit onderzoek bij aan de bestrijding van alienation en hiermee ook aan de aanpak van agressie.

Beperkingen

Een eerste beperking is dat er bij dit onderzoek gebruik gemaakt is van *convenience sampling*. Hierdoor hebben alleen scholen geparticipeerd die benaderd waren en toestemden met medewerking. Er was daarom mogelijk al sprake van een bepaalde selectie, waardoor de externe validiteit van dit onderzoek verminderd wordt. Vanwege de grote onderzoeksgroep wordt de generaliseerbaarheid echter weer vergroot (Robson, 2002). Een volgende beperking

gerelateerd aan de selectie, is dat de huidige bevindingen zijn gebaseerd op een onderzoeksgroep bestaande uit voornamelijk participanten uit de blanke middenklasse, terwijl eerder onderzoek heeft uitgewezen dat jongeren uit minderheidsgroepen en met een lage socio-economische status veelal een hogere mate van alienation vertonen (Calabrese & Poe, 1990). Daarom is bij deze groepen vervolgonderzoek nodig, waarbij het aannemelijk is dat nog sterkere verbanden gevonden zullen worden.

Een andere beperking van dit onderzoek is dat er in dit onderzoek sprake is van agressie zoals vertoond binnen een experimentele testsituatie, die nogal afwijkt van agressie zoals die wordt vertoond in het dagelijks leven. Hoewel dit de externe validiteit in principe niet ten goede komt, is bij agressie zoals hier onderzocht wel sprake van de kenmerken die cruciaal zijn voor dit construct: gedrag dat wordt vertoond naar een slachtoffer met de intentie en verwachting om deze schade toe te brengen (Marcus, 2007). Bovendien is uit onderzoek van Anderson en Bushman (1997) gebleken dat agressie binnen experimentele settings op dezelfde manier wordt beïnvloed door situationele variabelen (zoals provocatie) en individuele verschillen (zoals trait anger en vijandigheid) als agressie zoals die voorkomt in het “echte” dagelijks leven.

Toekomstig onderzoek

Toekomstig onderzoek zou zich allereerst moeten richten op het verhelderen van de mediërende processen die leiden tot agressie in respons op provocatie. Het is van belang de in dit onderzoek gevonden verbanden tussen acute sociale afwijzing enerzijds en directe en displaced agressie anderzijds, evenals het modererende effect van alienation in toekomstig onderzoek nader te bestuderen. Hierbij dient met name onderzocht te worden welke aspecten van alienation (Seeman, 1959) en sociale afwijzing verantwoordelijk zijn voor de agressie die daar gewoonlijk uit voortkomt. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat vijandige cognities het verband tussen acute afwijzing en agressie lijken te mediëren (De Wall, Twenge, Gitter & Baumeister, 2009; Leary et al., 2006). Mogelijk activeert acute sociale afwijzing bij alienated jongeren eerder of sterker dit soort vijandige cognities dan bij hun leeftijdgenoten die zich minder alienated voelen. Wat betreft sociale afwijzing kan worden onderzocht of de mate van agressie varieert als gevolg van het soort afwijzing. Bij het soort afwijzing kan gedacht worden aan afwijzing gericht op persoonlijkheid (Park & Killen, in press), uiterlijk (Folkes, 1982), of gedrag. Ook zou toekomstig onderzoek zich kunnen richten op het systematisch variëren van de gelijkenis tussen provocateur, agressor, en doelwit van de agressie. Dit, omdat eerder onderzoek heeft uitgewezen dat de mate van gelijkenis tussen de provocateur, agressor

en het slachtoffer van agressie van invloed is op de mate van displaced agressie (Marcus-Newhall et al., 2002). Tevens dient onderzocht worden of er verschillen zijn in de mate van agressie na afwijzing door vrienden of door buitensluiting van de groep (Park & Killen, in press) versus afwijzing door onbekenden. Meer kennis over bovenstaande aspecten vergroot de kans van slagen bij de aanpak van agressie omdat gericht kan worden bekeken hoe deze aspecten beïnvloed kunnen worden. Aan de hand van de uitkomsten hiervan kunnen passende interventies gecreëerd of verbeterd worden.

Referenties

- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. London: Newbury Park.
- American Psychiatric Association (2001). *Nederlandstalige beknopte versie: Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-IV-TR*. Amersfoort: Harcourt Publishers.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.
- Berkowitz, L. (1993). Pain and aggression: some findings and implications. *Motivational Emotions*, 17, 277-293.
- Bettencourt, B. A., Talley, A., Benjamin, A. J., & Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135, 751-777.
- Bierman, K. L., Smoot, D. L., & Aumiller, K. (1993). Characteristics of aggressive–rejected, aggressive (nonrejected), and rejected (nonaggressive) boys. *Child Development*, 64, 139–151.
- Bierman, K. L., & Wargo, J. B. (1995). Predicting the longitudinal course associated with aggressive–rejected, aggressive (nonrejected), and rejected (nonaggressive) status. *Development and Psychopathology*, 7, 669–682.
- Boivin M, Begin, G. (1989). Peer status and self-perception among elementary school children: The case of rejected children. *Child Development*, 60, 591–596.
- Bracht, N., Kingsbury, L., & Rissel, C. (1999). A five stage community organization model for health promotion: empowerment and partnership strategies. In N. Bracht (Ed.), *Health Promotion at the Community Level: New Advances* (pp 3-28). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bushman, B. J. (2005). Violence and sex in television programs doe not sell products in advertisements. *Psychological Science*, 19, 702-708.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108, 273-279.
- Calabrese, R. L., & Adams, J. (1990). Alienation: a cause of juvenile delinquency. *Adolescence*, 15, 435-440.
- Calabrese, R. L., & Poe, J. (1990). Alienation: an explanation of high school dropout rates among African American and Latino students. *Educational Research Quarterly*, 14,

22-26.

- Campbell, A. (2006). Sex differences in direct aggression: what are the psychological mediators? *Aggression and Violent Behavior, 11*, 237-264.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., & Zimbardo, P. G. (1996) Understanding the complexity of human aggression: Affective, cognitive, and social dimensions of individual differences in propensity toward aggression. *European Journal of Personality, 10*, 133–155.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Terry, R., & Wright, V. (1991). The role of aggression in peer relations: An analysis of aggression episodes in boys' play groups. *Child Development, 62*, 812–826.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., & Miller, N. (2006) The Displaced Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*, 1032-1051.
- De Wall, C. N., Twenge, J. M., & Gitter, S. A., & Baumeister, R. F. (2009). It's the thought that counts: The role of hostile cognitions in shaping aggression following rejection. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*, 45-59.
- Diamantopoulou, S., Rydel, A. & Henricsson, L. (2008). Can both low and high self- esteem be related to aggression in children? *Social Development, 17*, 682-698.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS. 2nd ed.* London: Sage Publications.
- Folkes, V. S. (1982). Communicating the reasons for social rejection. *Journal of Experimental Social Psychology, 18*, 235-252.
- Geen, R. G. (2001). *Human Aggression. 2nd edition.* Buckingham: Open University Press.
- Grumm, M., & Collani, G. (2009). Personality types and self-reported aggressiveness. *Personality and Individual Differences, 47*, 845-850.
- Helgeland, M. I., Kjelberg, E., & Torgersen, S. (2005). Continuities between emotional and disruptive behavior disorders in adolescence and personality disorders in adulthood. *American Journal of Psychiatry, 162*, 1941-1947.
- Hurley, J. C., & Underwood, M. K. (2002). Children's understanding of their research rights before and after debriefing: informed assent, confidentiality, and stopping participation. *Child Development, 73*, 132-143.
- Jessor, R., & Jessor, S. (1977). *Problem behavior and psychosocial development.* New York: Academic Press.
- Kalidien, S. N., & Eggen, A. Th. J. (2009). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2008; ontwikkelingen en samenhangen.* Meppel: Boom Juridische uitgevers.

- Kupersmidt, J. B., & Coie, J. D. (1990). Preadolescent peer status, aggression, and school adjustment as predictors of externalizing problems in adolescence. *Child Development, 61*, 1350–1362.
- Leary, M. R., Kowalski, R. M., Smith, L., & Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior, 29*, 202-214.
- Leary, M. R., Twenge, J. M., & Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 111-132.
- Loeber, R., & Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology, 48*, 371-410.
- Marcus, R. F. (2007). *Aggression and violence in adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Marcus-Newhall, A., Pedersen, W. C., & Miller, N. (2000). Displaced aggression is alive and well: a meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 670-689.
- Miller, N., Pedersen, W. C., Earleywine, M., & Pollock, V. E. (2003). A theoretical model of triggered displaced aggression. *Personality and Social Psychology Review, 7*, 75-97.
- Moody, K. A., Childs, J. C., & Sepples, S. B. (2003). Intervening with at-risk youth: evaluation of the youth empowerment and support program. *Pediatric Nursing, 29*, 263-270.
- Nutbeam, d., Smith, C., Moore, L., & Bauman, A. Warning! Schools can damage your health: alienation from school and its impact on health behaviour. *Journal of Paediatrics and Child Health, 29*, 25-30.
- Park, Y., & Killen, M. (in press). When is peer rejection justifiable? Children's understanding across two cultures. *Cognitive Development*.
- Reijntjes, A., Dekovic, M., Vermande, M., & Telch, M. J. (2007). Children's feedback preferences in response to an experimentally manipulated peer evaluation outcome: the role of depressive symptoms. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 497-507.
- Reijntjes, A., Stegge, H., Kamphuis, J. H., Meerum Terwogt, M., & Telch, M. J. (2006). Emotion regulation and its effects on mood improvement in response to an in vivo peer rejection challenge. *Emotion, 6*, 543-552.
- Reijntjes, A., Thomaes, S., Bushman, B. J., Boelen, P. A., Orobio de Castro, B., & Telch, M. J. (in press). The outcast-lash-out effect in youth: Alienation increases aggression following peer rejection. *Psychological Science*.
- Robson, C. (2002). *Real World research*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Sankey, M., & Huon, G. F. (1999). Investigating the role of alienation in a multi-component model of juvenile delinquency. *Journal of Adolescence*, 22, 95-107.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24, 783-791.
- Twenge, J.M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1058-1069.
- Tyson, P. D. (1998). Physiological arousal, reactive aggression, and the induction of an incompatible relaxation response. *Aggression and Violent Behavior*, 3, 143-158.
- Valles, N. L., & Knutson, J., F. (2008). Contingent responses of mothers and peers to indirect and direct aggression in preschool and school-aged children. *Aggressive Behavior*, 34, 497-510.
- Veen, G. van der, Raets, P. F. M., & Demmink, J. (2008). *Veiligheidsmonitor Rijk 2008; landelijke rapportage*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Williamson, I., & Cullingford, C. (1998). Adolescent alienation: its correlates and consequences. *Educational Studies*, 24, 333-343.

Tabel 1. *Gemiddelden en standaarddeviaties van leeftijd, alienation, directe en displaced agressie (verbaal en financieel) per conditie*

		Feedback conditie			
		Positief (<i>n</i> =96)		Negatief (<i>n</i> =96)	
	Variabele	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
	Leeftijd (in maanden)	138.2	7.46	138.2	8.22
	Alienation	11.69	8.47	10.14	6.43
Directe agressie	Verbaal	0.04 _a	0.20	0.93 _b	1.18
	Financieel	0.40 _a	0.73	2.26 _b	1.82
	Gestandaardiseerde somscore	-1.02	0.53	1.02	1.86
Displaced agressie	Verbaal	0.09 _a	0.33	0.41 _b	0.78
	Financieel	0.75	1.07	0.75	1.19
	Gestandaardiseerde somscore	-0.25	1.20	0.25	1.84

Noot. * Rijen met verschillende subscripts verschillen van elkaar, $p < .01$

Tabel 2. Resultaten van de regressieanalyses voor directe en displaced agressie, met als predictoren conditie, alienation, en hun interactie

Afhankelijke variabele		Predictoren	β	R^2_{change}	F_{change}
Directe agressie	Totaal	Conditie	0.62	0.38	82.69**
		Alienation	0.11	0.01	2.56
		Interactie-effect	0.32	0.02	3.81*
Displaced agressie	Totaal	Conditie	0.18	0.03	4.70**
		Alienation	0.25	0.06	9.17**
		Interactie-effect	0.54	0.05	7.74**
Displaced agressie	Verbaal	Conditie	0.27	0.07	10.28**
		Alienation	0.15	0.02	3.47
		Interactie-effect	0.31	0.02	2.36
Displaced agressie	Financieel	Conditie	0.02	0.00	0.04
		Alienation	0.24	0.06	8.08**
		Interactie-effect	0.55	0.05	7.61**

Noot: * $p < .05$; ** $p < .01$

Figuur 1. De modererende effecten van alienation op de relatie tussen acute peer afwijzing en directe agressie.

